

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΚΕΥΉ ΣΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΑΓΡΑ»

- JONATHAN SWIFT: 'Η τέχνη τῆς πολιτικῆς ψευδολογίας
PAUL VALÉRY: Διάλογος γιά τὸ δέντρο / Εὐπαλίνος ἢ Ὁ ἀρχιτέκτων
PRIMO LEVI: Τὸ καθῆκον τῆς μνήμης
PRIMO LEVI: Αὐτοὶ ποὺ βούλιαξαν καὶ αὐτοὶ ποὺ σώθηκαν
PRIMO LEVI: Ἐάν αὐτὸ εἶναι ὁ ἄνθρωπος
JACQUES DERRIDA: 'Η τελευταία λέξη τοῦ ρατσισμοῦ
JACQUES DERRIDA: Adieu – Ἐπικῆδειος γιά τὸν Emmanuel Levinas
GIORGIO AGAMBEN: Βεβηλώσεις
GEORGE STEINER: 'Η νοσταλγία τοῦ ἀπόλυτου
ANTONIO TABUCCHI: 'Η γαστρίτιδα τοῦ Πλάτωνα
NOAM CHOMSKY: 11/9
ELIOT WEINBERGER: Τί ἄκουσα γιά τὸ Ἰράκ
TARIQ ALI: 'Ο Μπούς στὴ Βαβυλώνα – Ἡ νέα ἀποικιοποίηση
τοῦ Ἰράκ
TARIQ ALI: 'Η σύγκρουση τῶν φονταμενταλισμῶν – Σταυροφορίες,
Τζιχάντ καὶ νεωτερικότητα
TARIQ ALI – PACO IGNACIO TAIBO II: 1968
EDWARD SAID: 'Ο Φρόντ καὶ οἱ μὴ Εὐρωπαῖοι
EDWARD SAID: Κουλτούρα καὶ ἀντίσταση (ἐτοιμάζεται)
ALAIN BADIOU: Περιστάσεις, 1 + 2 [Κόσσοβο, 11 Σεπτεμβρίου,
Σιράκ/Λέ Πέν, Ἰράκ, μαντίλα, Γερμανία/Γαλλία]
MICHEL BOUNAN: 'Η λογικὴ τῆς τρομοκρατίας
ANGELA DAVIS: Δημοκρατία χωρὶς δεσμὰ – Ἀμερικανικὴ αὐτοκρα-
τορία, φυλακὲς καὶ ἡ ἀνεκπλήρωτη κατάργηση τῆς δουλείας
JOSÉ CARLOS MARIATEGUI: Ἐπτὰ δοκίμια γιά τὴν ἐρμηνεία τῆς
περσοβιανῆς πραγματικότητας
PERRY ANDERSON: Οἱ διαιρέσεις τῆς Κύπρου
W.G. SEBALD: 'Η φυσικὴ ἱστορία τῆς καταστροφῆς
NEW LEFT REVIEW: 'Η ἐλληνικὴ ἔκδοση
AUTREMENT: 'Η ἐπανάκαμψη τῶν Βαλκανίων
SONIA SHAH: Crude – 'Η ἱστορία τοῦ ἀργοῦ πετρελαίου
ΑΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ: 'Η ἄθλια ἐπικαιρότητα: 'Η Χρυσὴ
'Ολυμπιάδα – Τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης
ΕΛΛΗ ΠΑΠΠΑ: Μακιαβέλλι ἢ Μάρξ
ΕΛΛΗ ΠΑΠΠΑ: Σπουδὴ στὸ θέμα τῆς ἐλευθερίας
ΣΑΒΒΑΣ ΜΙΧΑΗΛ: Μορφές τοῦ Μεσσιανικοῦ
ΣΑΒΒΑΣ ΜΙΧΑΗΛ: Μορφές τῆς περιπλάνησης
ΣΑΒΒΑΣ ΜΙΧΑΗΛ: Homo Poëticus

JEAN-PIERRE DUPUY

ΕΛΑΣΣΩΝ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΤΩΝ ΤΣΟΥΝΑΜΙ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΙΩΑΝΝΑ ΑΒΡΑΜΙΔΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

ISBN 978 - 960 - 325 - 757 - 8

Τίτλος πρωτοτύπου: PETITE MÉTAPHYSIQUE DES TSUNAMIS

© Éditions du Seuil, 2005

για την ελληνική γλώσσα

© 2008, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ Α.Ε.

Ζωοδόχου Πηγής 99, 114 73 Ἀθήνα

Τηλ. 210.7011.461 – FAX 210.7018.649

http : // www.agra.gr, e-mail : info@agra.gr

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Γένεση	9
Τὸ πένθος τοῦ μέλλοντος	11
Ἡ καταστροφή καὶ τὸ κακὸ	28
Ἀπὸ τὴ Λισαβόνα στὴ Σουμάτρα, γιὰ τὸ κακὸ δὲν μάθαμε τίποτε	41
Λάμπνιτς	47
Ρουσσὸ	52
Βολταῖρος	57
Ἡ ἀναγωγὴ τοῦ κακοῦ στὴ φύση	71
Νέα Ὑόρκη	78
Ἄλφρεδ Βίτσε	90
Χιρσίμα	103
Τὸ πρόβλημα τῆς μελλοντικῆς καταστροφῆς	119
Ἡ σύγχυση μεταξὺ τῶν θυμάτων	121
Ἡ ἱεροποίηση τοῦ μέλλοντος	131
Εὐχαριστίες	143

Ἡ καταστροφή καὶ τὸ κακὸ

ΕΑΝ ΕΙΜΑΙ ΣΕ ΘΕΣΗ ΣΗΜΕΡΑ νὰ διαβάζω αὐτὰ τὰ ἀφηρημένα σχήματα τοῦ Γκύντερ Ἄντερς μέσα στὴν παραβολή, εἶναι ἐπειδὴ κατάφερα νὰ τὰ ἐντοπίσω ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ μάλιστα πολὺ πρὶν γνωρίσω τὸ ἔργο του. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφέρω τί με ὀδήγησε σὲ αὐτό.

Τὸ 2002, μὲ τὸν τίτλο *πεφωτισμένη καταστροφολογία*¹ ὄριζα τὴ φιλοσοφικὴ θέση πού ἦταν ἱκανὴ νὰ μᾶς βοηθήσει νὰ προστατευτοῦμε ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας. Τὴ χαρακτηρίζω ὡς ἐξῆς: « Ἡ πεφωτισμένη καταστροφολογία συνίσταται στὸ νὰ στοχαστοῦμε τὴ συνέχιση τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἄρνησης τῆς αὐτοκαταστροφῆς – μιᾶς αὐτοκαταστροφῆς πού εἶναι ἐγγεγραμμένη στὸ παγιωμένο ὡς πεπωμένο μέλλον της ».² Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐργασίας μου εἶχα ἐξετάσει τὶς ἀπειλὲς πού ὀνομάζονται ὑπερθέρμανση, ἐξάντληση τῶν ὀρυκτῶν ἀποθεμάτων, ἐνεργειακὴ κρίση, περιβαλλοντικὰ θέματα καὶ θέματα

ὑγείας, ξέφρενο κυνήγι τῶν τεχνολογιῶν αἰχμῆς κλπ., ὡς προβλήματα γιὰ τὰ ὁποῖα ὑποτίθεται ὅτι πρέπει νὰ θεσμοθετηθεῖ ἡ ἀρχὴ προστασίας. Ἐδειχνα, ὅπως ἔκανα καὶ παραπάνω, ὅτι αὐτὸ ἦταν ἀδύνατο, γιατί παντοῦ ἐπέβαλλε τὴν παρουσία τῆς ἡἴδια διαπίστωση: ἡ γνώση γι' αὐτὲς τὶς ἀπειλές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὀρισμένες εἶναι σοβαρότατες, δὲν ὠθεῖ κανέναν νὰ ἀναλάβει δράση, καὶ τοῦτο διότι δὲν πιστεύουμε σὲ αὐτὸ πού γνωρίζουμε, ἐπειδὴ δὲν μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε τὶς συνέπειες αὐτοῦ πού γνωρίζουμε.

Τὸ χειρόγραφο τοῦ βιβλίου μου ἦταν ἔτοιμο στὰ τέλη Αὐγούστου τοῦ 2001 καὶ ἤμουν ἔτοιμος νὰ τὸ παραδώσω στὸν ἐκδότη μου, ὅταν ξαφνικὰ συνέβησαν οἱ τρομοκρατικὲς ἐπιθέσεις τῆς 11ης Σεπτεμβρίου. Στὶς 12 εἶχα μείνει ἄφωνος ἀκούγοντας τὸ ἐξῆς σχόλιο τοῦ πρώην ἐπικεφαλῆς τῆς CIA: « Γνωρίζουμε ἄλλὰ δὲν πιστεύαμε σὲ αὐτὸ πού γνωρίζαμε ». Εἶχα ἀποφασίσει νὰ πάρω πίσω τὸ χειρόγραφό μου καὶ νὰ τὸ ξαναγράψω, συμπληρώνοντας τὴν ἔννοια τῆς καταστροφῆς μὲ ὅλους τοὺς τρόπους τοὺς ὁποῖους σοφίζεται ἡ ἀνθρωπότητα γιὰ νὰ θέσει σὲ κίνδυνο τὴν ἴδια τὴν ἐπιβίωσή της, συμπεριλαμβανομένης τῆς ἀπίστευτης βίας πού ἀσκοῦν οἱ ἄνθρωποι ἄμεσα οἱ μὲν στοὺς δέ, χωρὶς νὰ νιώθουν ὑποχρεωμένοι νὰ παρεκκλίνουν ἀπὸ αὐτὸ πού τοὺς ὀδηγεῖ στὴν καταστροφὴ τοῦ ἴδιου τοῦ περιβάλλοντος τὸ ὁποῖο τοὺς ἐπιτρέπει νὰ ζήσουν. Ἡ βία τῶν ὅπλων μαζικῆς καταστροφῆς, ἡ ἀποτροπὴ τῆς πυρηνικῆς καταστροφῆς, ἡ τρομοκρατία γίνονταν ἀντικείμενο στοχασμοῦ γιὰ τὴν πεφωτισμένη καταστροφολογία.

1. Jean-Pierre Dupuy, *Pour un catastrophisme éclairé. Quand l'impossible est certain*, Seuil, 2002, νέα ἔκδοση, « Points », 2004.

2. Αὐτ., σ. 216.

Τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶχε ἐπιτυχία παρὰ τὸν ἄκρως ὑποθετικὸν χαρακτήρα του. Ἀσπαζόμενος τις ἀπόψεις τοῦ Χάνς Γιόνας, πιστεύω πράγματι ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύση στὰ δεινά μας ἀπὸ τὴν πολιτικὴν, ἢ πολιτικὴν προϋποθέτει τὴν ἠθικὴν καὶ αὐτὴ προσφεύγει μὲ τὴν σειράν της στὴ μεταφυσικὴ. Ὅμως, καμία ἀπὸ τις κανονιστικὰς ἠθικὰς ποὺ διαθέτουμε δὲν στέκεται στὸ ὕψος αὐτῶν τῶν κινδύνων. Ἡ ἠθικὴ πρέπει νὰ τεθεῖ σὲ νέες βάσεις – οἰκειοποιήθηκα τὴν ἔκφραση « ἠθικὴ τοῦ μέλλοντος » ποὺ ἐπινόησε ὁ Γιόνας. Ἡ ἐκ νέου θεμελίωσις τῆς ἠθικῆς ἔχει ἀνάγκη μιᾶς νέας μεταφυσικῆς, καὶ αὐτὴν περιέγραψα σὲ γενικὰς γραμμὰς στὸ σχόλιον ποὺ ἔκανα γιὰ τὴν παραβολὴν τοῦ Γκύντερ Ἄντερς.

Ἡ κριτικὴ μου γιὰ τὴν ἀρχὴν προστασίας ἔχει δυσχεράνει τὴ θέσιν μου μέσα στὸν δημόσιον βίον. Βρέθηκα πράγματι νὰ θεωροῦμαι « ἀντικειμενικὸς » σύμμαχος ὁμάδων καὶ συμφερόντων ποὺ κριτικὰρουν τὴν ἀρχὴν προστασίας γιὰ λόγους ἐκ διαμέτρου ἀντίθετους μὲ τοὺς δικούς μου. Τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ τεχνικὸν κατεστημένον ἔδειξε φοβερὴν σκληρότητα ἀπέναντι στὴν ἀρχὴν προστασίας, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι εἶναι ἀπαγορευτικὴ γιὰ κάθε ἔρευνα καὶ καινοτομία – κάθε ἀνάληψήν ρίσκου. Κατάλαβαν ὅτι ἡ δική μου κριτικὴ ἦταν ἐντελῶς διαφορετικὴ: ἔχοντας χάσει τὸν στόχον, ποὺ εἶναι νὰ ἐντοπίσει τί εἶναι αὐτὸ ποὺ μᾶς ἀπειλεῖ, στηλιτεύοντας τὴν ἄγνοιάν μας ἐνῶς τὸ θέμα εἶναι ἡ ἀνικανότητά μας νὰ πιστέψουμε, ἢ ἀρχὴν προστασίας ἀποτελεῖ ἓνα βδελυρὸν ὄπλον στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπιβίωσίν μας.

Τὸ τίμημα γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ βιβλίου μου ἦταν

πολλὰς κριτικὰς, παρεξηγήσεις, ἀλλὰ καὶ βοήθεια ἐκ μέρους τῶν διανοουμένων. Ἡ κριτικὴ ποὺ μὲ ἄγγιξε περισσότερο προερχόταν ἀπὸ ἓναν Ἑβραῖον διανοούμενον: μιλάτε γιὰ τὴν καταστροφὴν ποὺ θὰ συμβεῖ στὸ μέλλον, ὅμως αὐτὴ ἔχει ἤδη συμβεῖ. Μιλοῦσε γιὰ τὸ Ἄουσβιτς. Τὸ σημαντικότερον γιὰ μένα ἦταν ὅτι ἀνακάλυψα τὸ ἔργον τοῦ Γκύντερ Ἄντερς, αὐτοῦ τοῦ τρίτου « παιδιοῦ τοῦ Χάιντεγκερ », ποὺ μοῦ ἦταν ἕως ἐκεῖνῃ τῇ στιγμῇ ἐντελῶς ἄγνωστος. Μελετῶ ἐδῶ καὶ πολὺν καιρὸν τὴν σκέψιν τῆς Χάνα Ἄρεντ, καὶ ἡ « πεφωτισμένη καταστροφολογία » μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς μιὰ ἀπόπειρα νὰ ὑποστηρίξω τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπευθυνότητος καὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ μέλλοντος τοῦ Χάνς Γιόνας μὲ τὰ ἐργαλεῖα τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ γιὰ τὸν συγγραφέαν τῶν ἔργων *Die Antiquiertheit des Menschen*¹, *Wir Eichmannsöhne*² καὶ *Hiroshima ist überall*³ δὲν γνῶριζα τίποτε. Ἀνακάλυψα ἓναν Γερμανὸν στοχαστὴν, ἑβραϊκῆς καταγωγῆς, ποὺ δὲν δίστα-

1. Günther Anders, *Die Antiquiertheit des Menschen. Band II: Über die Zerstörung des Lebens im Zeitalter der dritten industriellen Revolution* (1980) [Ἡ ἀπαρχαίωσις τοῦ Ἀνθρώπου. Τόμος II: Περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς ζωῆς στὴν ἐποχὴ τῆς τρίτης βιομηχανικῆς ἐπανάστασης].

2. Günther Anders, *Wir Eichmannsöhne: Offener Brief an Klaus Eichmann* (1964), βλ. καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἔκδοσιν: Ἑμεῖς οἱ γιοὶ τοῦ Ἄιχμαν: Ἀνοιχτὴ ἐπιστολὴ στὸν Κλάους Ἄιχμαν, μτφρ. Κώστας Σπαθαράκης, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, 2005.

3. Günther Anders, *Hiroshima ist überall* (1982) [Ἡ Χιροσίμα εἶναι παντοῦ].

σε να θεωρήσει τὴ Χιροσίμα καὶ τὸ Ναγκασάκι ὡς ἀνυπολόγιστες ἠθικὲς καταστροφές. Ἡ συστηματικὴ ἀνάγνωση τοῦ ἔργου του μὲ ἐπίεισε ὅτι εἶχε ἤδη σκεφτεῖ τις ἀρχὲς τῆς πεφωτισμένης καταστροφολογίας. Ἡ παραβολὴ τοῦ Νῶε καὶ τοῦ κατακλυσμοῦ ἦταν ἀπτό παράδειγμα γι' αὐτό. Ἐχοντας ἀποκτήσει, ἄθελά μου, στὴν καλύτερη περίπτωση τὴ φήμη τοῦ φιλοσόφου τῆς καταστροφῆς, στὴ χειρότερη τοῦ καταστροφολόγου στοχαστῆ, μὲ καλοῦσαν νὰ δώσω τὴ γνώμη μου γιὰ κάθε εἶδους καταστροφές. Ἡξερὰ ὅτι τὸ ἔτος 2005, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπετείου στὴ μνήμη τῶν θυμάτων τριῶν μεγάλων καταστροφῶν ποὺ γνώρισε ἡ ἱστορία τῆς σύγχρονης Δύσης –ἡ πρώτη φυσικὴ καὶ οἱ ἄλλες δύο ἠθικὲς–, ἐπεφύλασσε μιὰ σοβαρὴ δοκιμασία γιὰ τὴν πεφωτισμένη καταστροφολογία λόγῳ τοῦ τρόπου ποὺ πραγματεύεται τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ: τὰ διακόσια πενήντα χρόνια ἀπὸ τὸν σεισμὸ τῆς Λισαβόνας (1η Νοεμβρίου 1755) ἀφενός, καὶ τὰ ἐξήντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ στρατοπέδου συγκέντρωσης τοῦ Ἄουσβιτς-Μπίρκενου (Ἰανουάριος 1945) καὶ τὴ ρίψη τῆς ἀτομικῆς βόμβας στὴ Χιροσίμα καὶ τὸ Ναγκασάκι ἀφετέρου (6 καὶ 9 Αὐγούστου 1945).

Δέχτηκα τὴν πρόσκληση μιᾶς ἐπιφανοῦς ομάδας εἰδικῶν τοῦ 18ου αἰῶνα τοῦ Πανεπιστημίου Λυὼν II. Ἐπρεπε νὰ ἐκφωνήσω τὴν ἐναρκτήρια ὁμιλία μου στὸ συνέδριο ποὺ ἀφοροῦσε τὴν καταστροφὴ τῆς Λισαβόνας καὶ τὸν σεισμὸ ποὺ προκάλεσε στὴ σκέψη τῆς Δύσης.¹ Πρότεινα ὡς τίτλο: « Λισαβόνα, Ἄουσβιτς,

1. Ἡ διάλεξή μου πραγματοποιήθηκε στὴ Δημοτικὴ Βιβλιο-

Χιροσίμα, Νέα Ὑόρκη, Κυότο. Ἐνα φιλοσοφικὸ ταξίδι στὴ χώρα τῆς καταστροφῆς ».

Ἡ « Νέα Ὑόρκη » στὸν τίτλο συμβόλιζε περισσότερο μιὰ ἡμερομηνία παρά ἕναν τόπο: τὴν 11η Σεπτεμβρίου 2001, ὅταν ἔκανε τὴν εἴσοδό του ὁ 21ος αἰώνας, μὲ κάποια καθυστέρηση, στὴν παγκόσμια σκηνή. Τὸ « Κυότο », ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, ἔπρεπε νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸ περίφημο πρωτόκολλο, ἀλλὰ λιγότερο γι' αὐτὰ ποὺ λέει καὶ περισσότερο γιὰ ὅσα δὲν λέει: τὴν καταστροφὴ τοῦ πλανήτη ποὺ τὴν προαναγγέλλει, προσπαθώντας δειλὰ –γελοῖα– νὰ τὴν ἀποτρέψει· γενικότερα μιλώντας, τὸ « Κυότο » ἀντιπροσώπευε στὸ μυαλό μου τὴν ἐπικείμενη καταστροφὴ.

Ἡξερὰ, ἐπιλέγοντας τις πέντε αὐτὲς καταστροφές μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, ὅτι ἔκανα μιὰ θεωρητικὴ ἐπιλογή ποὺ θὰ προκαλοῦσε πολλὲς ἐνστάσεις. Μποροῦσαν νὰ μοῦ ἀντιπαραθέσουν πολλὰ ἐπιχειρήματα. Ἐὰν τὸ μέγεθος τοῦ κακοῦ, μετρούμενο σὲ ἀριθμὸ θυμάτων, ἦταν τὸ κριτήριο, τότε ἡ συλλογὴ μου θὰ ἀποδεικνυόταν σκανδαλωδῶς ἐτερόκλητη, μὲ τὴν 11η Σεπτεμβρίου νὰ μὴν ἔχει ἀγγίξει τὸν ἀριθμὸ τῶν τριῶν χιλιάδων θυμάτων. Ρώτησαν ἕναν φιλόσοφο νὰ πεῖ τὴ γνώμη του γιὰ τὸ θέμα. « Εἶμαι φιλόσοφος », εἶπε, « ἐργάζομαι ἐδῶ καὶ πολὺ καιρὸ πάνω στὸ θέμα τῆς βίας· δίνω μεγάλη σημασία στὸ ποσοτικὸ μέρος. Δια-

θήκη τῆς Λυὼν, στίς 20 Ἰανουαρίου 2005, ὅπου κήρυξα τὴν ἐναρξὴ τοῦ συμποσίου μὲ θέμα « Περιγραφή τῆς καταστροφῆς τοῦ 18ου αἰῶνα », Πανεπιστήμιο Lumière-Lyon II, 20-22 Ἰανουαρίου 2005.

πιστώνω ότι τὰ θύματα [ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις τῆς 11ης Σεπτεμβρίου] δὲν εἶναι πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὰ θύματα στὴ Σάμπρα καὶ τὴ Σατίλα τὸ 1982, ἢ τοῦ Μαύρου Σεπτέμβρη τοῦ 1970 στὴν Ἰορδανία, ὅπου εἴχαμε πάνω ἀπὸ 4.000 θύματα. [...] Ἔχουμε δύο δεῖκτες γιὰ νὰ μετρήσουμε τὴ βία: τὰ θύματα καί, ἐνδεχομένως, τὸν φόβο. Ἀκόμα μία φορά, τὴν 11η Σεπτεμβρίου, ἔχουμε 3.000 δολοφονημένους πολίτες σὲ ἓναν ἀκήρυχτο πόλεμο καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ γιγάντια συμβολικὴ πρόκληση στὴν ἀμερικανικὴ ὑπερδύναμη, γεγονός πὺν προκαλεῖ συλλογικὸ φόβο, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀτομικὴ βόμβα.»¹ Νὰ ὁμολογήσω ὅτι βλέπω τὸ σημεῖο μηδὲν τῆς σκέψης τοῦ κακοῦ; Τὸ τί εἶναι δὲν θὰ μᾶς τὸ ποῦν οἱ ἀριθμοί. Σώζω μιὰ ζωὴ σημαίνει ὅτι σώζω ὅλο τὸν κόσμο, μᾶς διαβεβαιώνει τὸ Ταλμουδ. Αὐτὸ ἀντηχεῖ καὶ στὸ Εὐαγγέλιο, στὴν παραβολὴ τοῦ Λουκᾶ καὶ τοῦ Ματθαίου: «Τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα, καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐ καταλείπει τὰ ἑνεήκοντα ἑννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλὸς ἕως οὗ εὔρη αὐτό;» (Λουκᾶς, 15, 4 καὶ Ματθαῖος, 18, 12-14).

Ἄλλὰ θὰ μπορούσαν νὰ μοῦ προβάλουν μιὰ πολὺ πιὸ σοβαρὴ ἔνσταση. Συνέκρινα καταστροφές πὺν δὲν ἔχουν καμία σχέση μεταξύ τους: φυσικὲς καταστροφές ἀπὸ τὴ μία –τὴ Λισαβόνα, βεβαίως, ἀλλὰ πρέπει

νὰ ταξινομήσουμε τὸ Κυότο σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία; – καὶ ἠθικὲς καταστροφές ἀπὸ τὴν ἄλλη: Ἄουσβιτς, Χιροσίμα, Νέα Ὑόρκη. Αὐτὴ ἡ ἐννοιολογικὴ σύγχυση, θὰ μπορούσε κάποιος νὰ μὲ ἀντικρούσει, συνοδευόμενος ἀπὸ μιὰ ἠθικὴ τερατωδία. Οἱ ἐπιθέσεις ἦταν πολλές: ἢ μὲ κατηγοροῦσαν ὅτι ἀντιμετώπιζα τὴ Shoah ὡς φυσικὴ καταστροφή, ἀπαλλάσσοντας ἔτσι τοὺς ὑπεύθυνους· ἢ μοῦ καταλόγιζαν τὴν ἰδέα ὅτι συνέκρινα τὸν Θεὸ μὲ μιὰ ὁμάδα ἐγκληματιῶν. Ἐπειδὴ τὸ δεύτερο λάθος θεωρεῖται σήμερα λιγότερο σοβαρὸ ἀπὸ τὸ πρῶτο, ἀνέμενα πὺς θὰ τὸ χρησιμοποιοῦσαν ἐναντίον μου.

Ὅμως, ἤξερα τί ἔκανα. Καταρχὰς ἤθελα νὰ δείξω ὅτι αὐτὸς ὁ τρόπος συλλογισμοῦ εἶχε μιὰ προϊστορία στὴν ὁποία ὁ δέκατος ὕγθοος αἰώνας εἶχε ἐπίλεκτη θέση. Ἄλλὰ κυρίως, ἤθελα νὰ οἰκειοποιηθῶ τὴ βασικὴ θέση (thèse) μιᾶς Ἀμερικανίδας φιλοσόφου, τῆς Susan Neiman, πὺν τὴν ἐκφράζει στὸ βιβλίο τῆς *Evil in Modern Thought. An Alternative History of Philosophy* [Τὸ κακὸ στὴν σύγχρονη σκέψη. Μιὰ ἐναλλακτικὴ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας].¹ Μὲ εἰδίκευση στὸν Κάντ, ἀλλὰ μαθήτρια τῆς Χάνα Ἄρεντ, ἡ Νάιμαν διαβάζει τὴν ἱστορία τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας ὡς ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τοῦ κακοῦ. Ἡ Λισαβόνα, τὸ Ἄουσβιτς καὶ ἡ 11η Σεπτεμβρίου ἀποτελοῦν μέρος τῶν καταστροφῶν πὺν μελετᾶ. Ἀναλύει τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐννοιῶν τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κακοῦ καὶ τῶν πολύπλο-

1. Συνέντευξη τοῦ Yves Michaud στὴ *Le Monde* τῆς 29ης Δεκεμβρίου 2004 μὲ τίτλο: «Μὲ ὄρους τρομοκρατικῶν ἐπιθέσεων, νὰ ἀναμένουμε τὰ χειρότερα». Ἡ ὑπογράμμισή δική μου.

1. Princeton University Press, 2002, 2η ἔκδοση, Πρίνστον 2004.

κων σχέσεών τους με μεγάλη σχολαστικότητα. Ἀλλά κυρίως ἀποδεικνύει αὐτὸ πὸν δανείστηκε ἀπὸ τὴν Ἄρεντ: ὅταν τὸ ἠθικὸ κακὸ ἀγγίζει τὰ ὅρια πὸν ἀγγίξε στὸ Ἄουσβιτς, τότε καταρρέουν οἱ ἠθικὲς κατηγορίες πὸν μᾶς χρησιμεύουν γιὰ νὰ διατυπώσουμε μιὰ κρίση πὸν ἀφορᾷ τὴν καθημερινότητά μας. Τότε δὲν μπορούμε νὰ λάβουμε ὑπόψη μας τὸ κακὸ παρὰ μὲ ὄρους πὸν ὑπονοοῦν ὅτι πλήττουν τὴ φυσικὴ τάξη τοῦ κόσμου. Ἐὰν εἶναι ἀλήθεια, τότε οἱ βάσεις τῆς πεφωτισμένης καταστροφολογίας βγαίνουν ἐνισχυμένες. Αὐτὴ ἢ τελευταία, πράγματι, εἶναι κάτι σὰν μεταφυσικὸς δόλος πὸν θέλει νὰ ἀποτινάξει ἀπὸ πάνω τῆς ἓνα μέρος τῆς εὐθύνης γιὰ τὸ κακὸ, μετατρέποντάς το σὲ πεπρωμένο, μιὰ ὑπερφυσικὴ δύναμη, μιὰ κοσμικὴ ὑπερβατικὴτητα, μιὰ προεξέχουσα ὄντοτητα πὸν ἀποκλίνει χωρὶς πανουργία, ἀλλὰ εἶναι ἄκρως ἐπικίνδυνη, καὶ μπορεῖ νὰ μᾶς ἀφήνει ἥσυχους, ὅσο δὲν τὴν προκαλοῦμε. Τὸ κακὸ πὸν ἀντιπροσωπεύει τὸ «Κυότο» – «ὁ ἐπικείμενος κατακλυσμὸς» – εἶναι ἐπομένως ἀκόμα πιὸ εὐκολο νὰ τὸ σκεφτοῦμε μὲ αὐτοὺς τοὺς ὄρους ἀπ' ὅ,τι σκεφτήκαμε τὸ Ἄουσβιτς, ἐφόσον ὑπάρχει, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, λιγότερη πρόθεση στὸ πρῶτο ἀπ' ὅ,τι στὸ δεύτερο.

Τὴ στιγμὴ πὸν τελείωνα τὸ κείμενό μου γιὰ τὸ συνέδριο, συνέβη τὸ τσουνάμι τῆς 26ης Δεκεμβρίου 2004 στὴν Ἀσία. Ἐπρεπε νὰ διώξω ἀπὸ τὸ μυαλό μου τὴ μαγικὴ σκέψη ὅτι κάθε φορὰ πὸν τελείωνα μιὰ σχετικὴ ἐργασία συνέβαινε μιὰ μεγάλῃς κλίμακας καταστροφή. Ἀλλὰ μόλις πέρασε ἡ ἐκπληξή μου, τὸ σὸκ πὸν ἔπαθα ἦταν ἄλλῃς φύσεως. Εἶχε νὰ κάνει μὲ

τὴν πληθώρα τῶν ἀντιδράσεων μὲ τίς ὁποῖες ἔγινε δεκτὸ τὸ γεγονός.

Παρὰ τὸ μέγεθος τοῦ ἀνθρώπινου πόνου πὸν προκάλεσε ἡ καταστροφή, στὴν ἀρχὴ τῆς ἀπέδιδα μιὰ κάποια ἀθωότητα. Ἐπιτέλους, εἶπα στὸν ἑαυτό μου, νὰ μιὰ καθαρὰ φυσικὴ καταστροφή, πὸν κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ὑποπτευθεῖ ὅτι καλύπτει ἀσχημοσύνες τοῦ ἀνθρώπου. Κυκλώνες, τυφῶνες, καταιγίδες, ξηρασία, καταρρακτώδεις βροχές, πλημμύρες, κατολισθήσεις, ἔντονοι καύσωνες καὶ παγετῶνες, ὅλα αὐτὰ πὸν κάποτε θεωροῦνταν ἐκδήλωση τῶν δυνάμεων τῆς φύσης, φαίνεται ὅτι μποροῦν σήμερα νὰ καταλογιστοῦν στὴν ἀνευθυνότητα μὲ τὴ ὁποία ἐνεργεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπέναντι στὴν ἴδια τὴ φύση. Ἀλλὰ ἓνας ὑποθαλάσσιος σεισμὸς; Ὅποια ἔπαρσις νὰ πιστέψουμε ὅτι θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε ὅτιδήποτε! Ὅμως προσγειώθηκα ἀπότομα. Ἡ κακοφωνία τῶν σχολίων, οἱ φλύαρες ἐκδηλώσεις οἴκου, ἀνίσχυρες καὶ μερικὲς φορὲς ἀναίσχυντες, οἱ πολεμικὲς, ὅλα αὐτὰ φαινόταν ὅτι παρέπεμπαν σὲ μιὰ, κατὰ βάση, ξεπερασμένη ἐποχὴ, τὴν ἐποχὴ τοῦ σειμοῦ τῆς Λισαβόνας. Ἀπὸ τὴ Λισαβόνα τοῦ 1755 στὴ Σουμάτρα τοῦ 2004, ὅλα συνέβαιναν σὰν νὰ μὴν εἶχαμε πάρει κάποιο μάθημα ἀπὸ τὸ κακὸ.

Τὸ ἀποκορύφωμα ἦταν νὰ μοῦ ζητήσουν νὰ μιλήσω γιὰ τὰ γεγονότα στὴν Ἀσία, μὲ βάση τίς ἐργασίες μου. Στὴν ἀρχὴ μοῦ ἦταν πολὺ εὐκολο νὰ πῶ ὅτι δὲν μποροῦσα νὰ ἀνταποκριθῶ καὶ ὅτι δὲν εἶχα τίποτε νὰ προσθέσω σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα, διότι ὁ στοχασμὸς μου ἀφοροῦσε καταστροφὲς γιὰ τίς ὁποῖες ἦταν

υπεύθυνος ο άνθρωπος, είτε άμεσα είτε έμμεσα. Οι φυσικές καταστροφές, όσο τραγικές κι αν είναι οι συνέπειές τους, δέν εντάσσονται στο πεδίο του φιλοσοφικού σχήματος που τó όνόμασα πεφωτισμένη καταστροφολογία. Πολύ γρήγορα κατάλαβα ότι δέν μπορούσα νά ξεγλιστρήσω τόσο εύκολα. Κάτω από τά μάτια μου συνέβαινε ένα έκπληκτικό πηγαινέλα έννοιών. Άπό τή μία, ή μέθοδος τής πεφωτισμένης καταστροφολογίας συνίσταται, τó επαναλαμβάνω, στο νά πραγματευτεί μιá μελλοντική καταστροφή ώσαν νά ήταν μοίρα, πεπρωμένο, που δέν είναι άποτέλεσμα ανθρώπινης πρόθεσης, αλλά μιá μοίρα και ένα πεπρωμένο που είμαστε έλεύθεροι νά τó άποτρέψουμε. Άπό τήν άλλη, παρατηρούσα ότι τά σχόλια για τόν άσιατικό σεισμό προσπαθοῦσαν νά δοῦν παντού, ακόμα και στο ίδιο τó τσουνάμι, ανθρώπινη πρόθεση. Θα υπενθυμίσω ότι παρόμοια ήταν ή αντίδραση του Rousseau στον σεισμό τής Λισαβόνας. Άλλά τó ρεκόρ τής άκατανοησίας καταρρίφθηκε όταν μιá ένωση, ειδική στη μελέτη των φυσικών καταστροφών, αποφάσισε νά έξοβελίσει άπό τó λεξιλόγιό της (και έπομένως και άπό τήν έπωνυμία της) τήν έκφραση « φυσική καταστροφή » έν όνόματι τής πεφωτισμένης καταστροφολογίας με τó έξής σκεπτικό :

Χαρακτηριστικό ένός φυσικού κινδύνου είναι ó συνδυασμός τυχαίου (δηλαδή του γεωλογικού γενεσιουργού φαινομένου) και ευπάθειας (του άποτελέσματος στις ανθρώπινες έγκαταστάσεις). Πολλοί μεγάλοι σεισμοί δέν γίνονται άντιληπτοί έπειδή

συμβαίνουν σε άκατοίκητες περιοχές. Τó χαρακτηριστικό του κινδύνου σήμερα, άπό τήν άποψη του άντίκτυπού του, αυτό που τόν μετατρέπει σε καταστροφή, είναι ότι ó άνθρωπος είναι έκτεθειμένος. Σε σημείο που ένα άπό τά συμπεράσματα τής δεκαετούς συνάντησης τής διεθνούς κοινότητας για τήν πρόληψη των φυσικών καταστροφών (DIPCN), που ολοκληρώθηκε τó 2000, ήταν πώς δέν έπρεπε πιά νά μιλάμε για « φυσική καταστροφή ». Βεβαίως, υπάρχει τó τυχαίο στη φύση, και δέν μπορούμε νά τó άποτρέψουμε, ώστόσο, αυτό που κάνει τó φαινόμενο νά είναι καταστροφικό, είναι ó τρωτός χαρακτήρας των κοινωνιών.¹

Υπάρχουν παρεξηγήσεις που όφείλονται άπλώς και μόνο σε άφηρημάδα ή έλλειψη προσοχής: υπάρχουν άλλες που προδίδουν φοβερές έννοιολογικές δυσκολίες. "Αν αναλύσουμε τά διάφορα μέρη τους, θα μπόρουμε σε όρισμένες περιπτώσεις νά σταχυολογήσουμε πλούσιες ιδέες. Αυτό είναι και τó νόημα του παρόντος πονήματος.

Σήμερα κατανοώ καλύτερα τó μέγιστο εμπόδιο που έχει νά άντιμετωπίσει ή πεφωτισμένη καταστροφολογία : έχει νά κάνει με αυτό που όνόμασα στήν

1. Τó κείμενο παρουσιάστηκε σε μιá συζήτηση τήν όποία όργάνωσε ή ένωση 4D - « Dossiers et Débats pour le Développement Durable » [Θέματα και διαμάχες για τήν άειφόρο άνάπτυξη] : « Μήπως οι φυσικές καταστροφές σαρώνουν και τήν άειφόρο άνάπτυξη ; », Παρίσι, 27 Ιανουαρίου 2005.

ἀρχὴ μεταφυσικὴ οἴηση τῆς σύγχρονης ἀνθρωπότη-
 τας. "Ὅλα ὅσα συνιστοῦν τὸν πεπερασμένο χαρακτή-
 ρα τοῦ ἀνθρώπου ὑποβαθμίζονται σὲ πρόβλημα τὸ
 ὁποῖο ἄργὰ ἢ γρήγορα θὰ τὸ λύσουν ἢ ἐπιστήμη, ἢ
 τεχνολογία καὶ ἢ ἀνθρώπινη ἐφευρετικότητα. Σή-
 μερα, ὁ ἴδιος ὁ θάνατος ἐκλαμβάνεται ὡς πρόβλη-
 μα¹, ἐπίσης καὶ ἢ φύση ὅταν μπαίνει ἐμπόδιο στὰ
 σχέδιά μας. Ὁ ἀνθρώπος ὡς *problem-solver* (ὡς αὐ-
 τὸς ποὺ δίνει λύσεις) δὲν ξέρει τί σημαίνει μοίρα, καὶ
 ὡς *homo faber* δὲν ξέρει τί σημαίνει ἐνδεχομενικότη-
 τα. Τὰ ὄνειρά του γιὰ κυριαρχία θὰ γεννήσουν τέρατα
 ποὺ θὰ μᾶς καταβροχθίσουν.

1. Εὐγλωττη μαρτυρία τὸ πρόσφατο μπέστ-σέλλερ ἐνὸς
 ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς πρωτοπόρους τοῦ προγράμματος να-
 νοτεχνολογίας καὶ αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζεται «διανθρωπισμός». Τὸ
 βιβλίο τοῦ Ray Kurzweil φέρει τὸν τίτλο *Fantastic Voyage*
 καὶ ὁ ὑπότιτλός του συνοψίζει θαυμάσια αὐτὰ ποὺ λέει : *Live
 Long Enough to Live Forever* [Ζήστε ἀρετὰ γιὰ νὰ ζήσετε
 γιὰ πάντα] (τὸ ἔγραψε ἀπὸ κοινού μὲ τὸν Terry Grossman,
 Emmaus, Rodale, 2004). Στόχος εἶναι νὰ διατηρηθοῦμε ἐπὶ
 μακρὸν στὴ ζωὴ γιὰ νὰ φτάσουμε σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου οἱ τε-
 χνικὲς τοῦ «interfacage» [sic] τῶν ζώντων ὀργανισμῶν καὶ
 τῶν μηχανῶν θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ ἐπεκτείνουμε μέχρι τὸ
 ἄπειρο τὶς φυσικὲς καὶ διανοητικὲς μας ἰκανότητες καί, ὡς
 ἐκ τούτου, νὰ νικήσουμε τὸν θάνατο. Ὁ Κούρτσβαϊλ δὲν
 κρύβει τὴ φιλοσοφία του : «Θεωρῶ τὴν ἀσθένεια καὶ τὸν
 θάνατο, ἀνεξαρτήτως τῆς ἡλικίας ποὺ ἐμφανίζονται, ὡς θεο-
 μηνίες καὶ προβλήματα ποὺ πρέπει νὰ τὰ λύσουμε».

Τὸ πρόβλημα τῆς μελλοντικῆς
καταστροφῆς

Γαλήμιος ὄγκος ἐκεῖ κάτω, πεσμένος ἀπὸ σκοτεινὴ
καταστροφή

Τουλάχιστον ἐτοῦτος ὁ γρανίτης τὰ ὄριά του ἄς δείχνει πάντα
Στὶς μελανὲς πτήσεις τῆς Βλασφημίας τὶς σκορπισμένες
μὲς στὸ μέλλον.

MALLARMÉ, « Ὁ τάφος τοῦ Ἐντγκαρ Πόου »

Ἡ σύγχυση μεταξὺ τῶν θυμάτων

ΤΑ ΠΑΝΤΑ ΜΑΣ ΩΘΟΥΝ νὰ διαφοροποιήσουμε τὰ θύματα τῆς Shoah ἢ τῆς βόμβας τῆς Χιροσίμα ἀπὸ τὰ θύματα τοῦ τσουνάμι τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 2004, ἀλλὰ διαπιστώνουμε ὅτι σκοτεινές δυνάμεις προσπαθοῦν νὰ προκαλέσουν σύγχυση. Εἶναι εὐκόλο νὰ φωνάξουμε πῶς εἶναι σκάνδαλο, ἀλλὰ πρὶν τὸ κάνουμε συστήνω νὰ ἐξετάσουμε κατὰ τὴ συζήτησή μας τὸ θέμα τῶν θυμάτων τρίτου τύπου –πιθανῶς τῶν πρώτων θυμάτων, ἐφόσον εἶναι αὐτὰ ποὺ μᾶς κληροδότησαν τὴ λέξη «θύμα»–, θέλω νὰ πῶ, τῶν θυσιαστικῶν θυμάτων. Τὸ θύμα εἶναι ἀρχικὰ τὸ ζῶο ἢ τὸ ἀνθρώπινο ὄν ποὺ προσφέρεται ὡς θυσία σὲ μιὰ θεότητα. Ἄρα, ἔχουμε τρεῖς καὶ ὄχι δύο κατηγορίες : τὰ θύματα τῶν θυσιῶν, τὰ θύματα τῶν σφαγῶν καὶ τὰ θύματα τῶν φυσικῶν καταστροφῶν. Στὴν πραγματικότητα, αὐτὴν τὴν πιὸ πλήρη ἢ πιὸ λεπτὴ διάκριση μηχαεύονται οἱ σκοτεινές δυνάμεις νὰ θολώσουν.

Οἱ Νεοϋορκέζοι, ἐντελῶς ἀυθόρμητα, βάφτισαν «ἱερὸ χῶρο» τὸν τόπο ὅπου ὑψώνονταν οἱ Δίδυμοι Πύργοι στοὺς ὁποίους ἐπιτέθηκαν οἱ τρομοκράτες τῆς 11ης Σεπτεμβρίου. Τὸ ἔκαναν, ὅπως φαίνεται, δίχως νὰ σκεφτοῦν πολὺ, γιατί στὴ συνέχεια, σὲ πολλὰ φόρα ἀναρωτήθηκαν γιὰ τοὺς λόγους ποὺ τοὺς ὤθησαν νὰ τὸ

κάνουν. Μιά θεία φανέρωση; Ἄλλὰ ποιός θεός, ἀγνωρισμένος ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανούς, θὰ μπορούσε νὰ προκαλέσει παρόμοια ἀνοσιότητα; Τὸ μαρτύριο ποὺ ὑπέστησαν τὰ θύματα γιὰ νὰ ὑπερασπιστοῦν τὶς ἀμερικανικὲς ἀξίες (« τὴ δημοκρατία, τὸν πλουραλισμό, τὴν παραγωγικότητα », ὅπως ἰσχυρίζεται ἕνας δικτυακὸς τόπος ἐπικοινωνίας ἀφιερωμένος στὸ θέμα¹), τὶς ὁποῖες οἱ τρομοκράτες μισοῦσαν πάνω ἀπ' ὅλα; Ὁμως, πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ θύματα δὲν ἦταν Ἀμερικανοὶ καί, ἀναμφίβολα, ἕνα τμῆμα τους δὲν συμμεριζόταν ὀρισμένες ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀξίες, καὶ εἶχαν ἐπιλεγεῖ τυχαῖα ἢ μᾶλλον στὰ τυφλά. Εἶναι ἕνα ἐρώτημα ποὺ τὸ θέτω τακτικὰ στοὺς φοιτητές μου στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ Ἀτλαντικοῦ καὶ δὲν ἔχω λάβει μέχρι σήμερα μιὰ ἀπάντηση τὴν ὁποία νὰ κρίνουν καὶ οἱ ἴδιοι ἰκανοποιητικῶς.

Πρέπει νὰ καταφύγουμε στὴν ἀνθρωπολογία γιὰ νὰ ἔχουμε τὴν ἀρχὴ μιᾶς ἀπάντησης. Στὸ δοκίμιο τῶν Hubert καὶ Mauss γιὰ τὴ φύση καὶ τὴ λειτουργία τῆς θυσίας², βρισκουμε τὸ ἐξῆς παράδοξο: εἶναι ἐγκλημα νὰ σκοτώνεις τὸ θύμα ἐπειδὴ εἶναι ἱερό, ἀλλὰ τὸ θύμα δὲν θὰ ἦταν ἱερό ἐὰν δὲν εἶχε σκοτωθεῖ. Σχολιάζοντας τὸ δοκίμιο, γράφει ὁ René Girard: « Ἐὰν ἡ θυσία ἐμφανίζεται ὡς ἐγκληματικὴ βία, δὲν ὑπάρχει, ἀπὸ τὴν ἄλλη, βία ποὺ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ μὲ ὄρους θυσίας, παραδείγματός χάριν, στὴν ἑλληνικὴ

τραγωδία... ἡ θυσία καὶ ὁ φόνος δὲν θὰ προσφέρονταν γιὰ ἕνα τέτοιο παιχνίδι ἀμοιβαίας ὑποκατάστασης ἐὰν δὲν εἶχαν συγγενικὴ σχέση».¹

Ἀκολουθώντας αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ, ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ποὺ τέθηκε εἶναι πολὺ ἀπλὰ ἢ ἐξῆς: αὐτὸ ποὺ καθιστᾷ τὸν χῶρο τῆς τρομοκρατικῆς πράξης ἱερό εἶναι ἡ ἴδια ἢ βία τῆς ὁποίας ὑπῆρξε θέατρο. Τὸ νὰ ἀποκαλοῦμε τὴ Shoah « ὀλοκαύτωμα » αὐτὸ ὑπακούει στὴν ἴδια λογικὴ, ἢ στὴν ἴδια προσπάθεια.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἰαπωνία, ὁ Γκύντερ Ἄντερς πληροφορεῖται τὴν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Karl Jaspers *Ἡ ἀτομικὴ βόμβα καὶ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου*.² Στιγματίζοντας τὸν φιλειρηνισμό, ὁ Γιάσπερς γράφει: « Ἐνα ριζικὸ ὄχι στὴν ἀτομικὴ βόμβα περικλείει μιὰ διάθεση νὰ ὑποκύψουμε στὸν ὀλοκληρωτισμό ». Καὶ ἐπίσης: « Δὲν πρέπει νὰ ἀποκρύψουμε τὴ δυνατότητα νὰ πρέπει στὸ προσεχές μέλλον νὰ ἐπιλέξουμε ἀνάμεσα στὸν ὀλοκληρωτισμὸ καὶ στὴν ἀτομικὴ βόμβα ».³ Ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ προκαλεῖ τὴν ὀργὴ τοῦ Ἄντερς εἶναι ἡ χρῆση ποὺ κάνει ὁ Γιάσπερς τῶν λέξεων « θυσία », « θύμα » καὶ « θυσιαστικὸ θύμα »: γιὰ νὰ ἐμποδίσουμε μιὰ ὁποιαδήποτε μορφὴ ὀλοκληρωτισμοῦ στὸν πλανήτη, θὰ πρέπει νὰ εἶ-

1. René Girard, *La violence et le sacré*, Grasset, 1972, σσ. 13-14.

2. Karl Jaspers, *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*, Artemis, Ζυρίχη 1958, γαλλικὴ μετάφραση, *La bombe atomique et l'avenir de l'homme. Conscience politique de notre temps*, Buchet/Chastel, 1963.

3. *Ἄπτ.*, σσ. 23, 84, 135 καὶ 478.

1. <http://www.pbs.org/wnet/religionandethics/week601/cover.html>.

2. *Essai sur la nature et la fonction du sacrifice* στὸ *L'année sociologique*, 2, 1899.

μαστε έτοιμοι να χρησιμοποιήσουμε τη βόμβα και να συναινέσουμε στην «όλοκληρωτική θυσία». 'Ο Άντερς σχολιάζει στο ημερολόγιό του: ¹ «Σύμφωνα με τον Γιάσπερς, θα μπορούσε να γίνει ήθικα αναπόφευκτο... το ένδεχόμενο να διακινδυνεύσουμε τη θυσία του θύματος, άρα τής ανθρωπότητας. Θα ήθελα να ξέρω ποιός, σύμφωνα με τον Γιάσπερς, θα θυσίαζε ποιόν; Και σε ποιόν θα πρέπει να προσφερθεί ή θυσία;» Και προσθέτει:

Έάν τουλάχιστον [ό Γιάσπερς] είχε άρκεστεϊ στην άπλή έκφραση «αυτοκτονία τής ανθρωπότητας», δηλαδή: θα μπορούσε να γίνει ήθικα αναπόφευκτο... το ένδεχόμενο να αυτοκτονήσει ή ανθρωπότητα – πράγμα που θα ήταν ήδη άρκετά άνόητο. Γιατί, θα ήταν άδιανόητο για τὰ έκατομμύρια τών ανθρώπων που θα άφανιστούν με τὰ παιδιά τους και τὰ έγγόνια τους, κατά τη διάρκεια του άτομικού πολέμου, να σκεφτούν τη συλλογική αυτοκτονία. Δέν θα θυσιαστούν, θα τούς «θυσιάσουν». 'Ο μόνος μή παραπλανητικός όρος που άπομένει λοιπόν είναι ο όρος «φόνος». Κατά συνέπεια: ένδεχομένως, θα

1. Συμπεριελήφθη και στο *Η Χιροσίμα είναι παντού*. Πρέπει να άναγνωρίσουμε ότι ο Άντερς έδω δέν είναι και τόσο καλόπιστος. "Όταν γράφει αυτές τις γραμμές, δέν έχει ακόμα στα χέρια του το βιβλίο του Γιάσπερς και μιλά μόνον με βάση όσα έχει άκούσει, άποδίδοντας στον αντίζήλό του ύπαινιγμούς που δέν εϋσταθούν. "Όταν ο Άντερς θα δημοσιεύσει το ημερολόγιό του, δέν θα αλλάξει ούτε μία γραμμή από τὰ λεγόμενά του, ενώ είχε διαβάσει στο μεταξύ το βιβλίο του Γιάσπερς.

μπορούσε να γίνει αναπόφευκτο να δολοφονηθεί ή ανθρωπότητα. – Γκροτέσκο! Άρνούμαι να το πιστέψω πριν το δω γραπτώς και με τὰ ίδια μου τὰ μάτια ότι ο Γιάσπερς είχε αντικαταστήσει τον όρο «φόνος» «ένδεχομένως ήθικα αναπόφευκτος» [...] με τη λέξη «αυτοθυσία».

Αυτό που σκανδαλίζει τον Άντερς είναι ή έπιστροφή σε ένα θρησκευτικό λεξιλόγιο για να καλυφθεί μια άκατονόμαστη φρίκη. Κι όμως. Αύτός ο άθεος άναγνωρίζει την ύπαρξη μιās ύπερβατικής όντότητας: «Αυτό που άναγνωρίζω ως "θρησκευτική τάξη" δέν είναι κάτι το θετικό, είναι μόνον ή φρίκη τής ανθρωπίνης δράσης που ύπερβαίνει κάθε ανθρώπινο μέτρο, και που κανένας Θεός δέν μπορεί να την έμποδίσει». ¹ Αυτό που δέν βλέπει ο Άντερς στη διατριβή του έναντιον του Γιάσπερς είναι πώς άκριβώς αυτή ή άρνητική ύπέρβαση καθιστά νόμιμη την όρολογία του θύματος και τής θυσίας. Η βασική διαμάχη μεταξύ Άντερς και Γιάσπερς μπορεί να συνοψιστεί στα έξής: 'Ο Γιάσπερς δικαιολογεί τον συλλογισμό του με το επιχείρημα ότι ή βόμβα είναι ένα όργανο στην ύπηρεσία ενός σκοπού και ότι τὰ θύματα είναι το άναγκαίο τίμημα για τη διατήρηση τής έλευθερίας. Άλλά, ρωτά ο Άντερς συνοπτικά, πώς θα μπορούσε ή χρήση τής βόμβας να άποτελεί τη θυσιαστική πράξη, έφόσον

1. Günther Anders, «Désuétude de la méchanceté», *Die Antiquiertheit des Menschen*, τόμος 2, κεφάλαιο 28, στη γαλλική μετάφραση τής Michèle Colombo στο *Conférence*, 9, 1999, σ. 182.

ή μόνη θεότητα ή υπέρβαση που μάς απομένει είναι ή ίδια ή βόμβα ;

“Ομως, εάν είχε διαβάσει το *Δοκίμιο για τη φύση και τη λειτουργία της θυσίας* των Ύμπέρ και Μώς, ο Άντερς θα είχε καταλάβει ότι αυτή ή σύγχυση ανάμεσα στον θύτη, το θύμα και τη θεότητα αποτελεί την ίδια την ουσία της θυσίας. Στο Μεξικό, παραδειγμα-
 τος χάρη, παρατηρούν οι δύο ανθρωπολόγοι, «κατά τη διάρκεια της γιορτής του θεού Τοτέκ, όπου σκότωναν και έγδερναν τους αιχμαλώτους, ένας ιερέας ένδυόταν το δέρμα του ενός· έτσι γινόταν ή εικόνα του θεού, φορούσε τὰ στολίδια και τὰ ρούχα του, καθόταν σέ ένα θρόνο και ελάμβανε για λογαριασμό του θεού εικόνες των πρώτων καρπών». Η θυσία στον θεό δεν ήταν παρά μιὰ μορφή της θυσίας του θεού : στήν αρχή, «αυτός που οδηγείται στη θυσία είναι ο θεός». « Έν συντομία », αποφαίνονταν οι Ύμπέρ και Μώς, « προσέφεραν τον θεό στον εαυτό του ».

Μέσα στο θρησκευτικό σύμπαν, ή σύγχυση των κατηγοριών μπορεί να είναι ένδειξη όρθης σκέψης. Οί διαυγείς και ευδιάκριτες ιδέες είναι παραπλανητικές. Επιμένουμε ότι ή θυσία πρέπει να συνεπάγεται την προσφορά ενός θύματος σέ μιὰ θεότητα μέσω ενός διαμεσολαβητή, του ιερέα ή του θύτη. Καθώς δεν πιστεύουμε πια στήν ύπαρξη της θεότητας, συμπεραίνουμε ότι ή θυσία δεν ανταποκρίνεται σέ καμιά πραγματικότητα.¹ Ωστόσο, ή ανθρωπολογική περιγραφή

1. Στο *La Pensée sauvage* [“Αγρια σκέψη”], ο Λεβί-Στρως χαρακτηρίζει τη θυσία « ψευδή ».

μάς υποχρεώνει να θολώσουμε αυτό που διακρίνει ή ανάλυση : όχι μόνον ο θεός εκπληγάζει από το θύμα, αλλά « πρέπει να συνεχίσει να διατηρεί ανέπαφη τη θεία του φύση τη στιγμή που εισέρχεται στο θυσιαστήριο για να γίνει ο ίδιος θύμα », μάς λένε οι Ύμπέρ και Μώς. Σίγουρα, ή κυκλική μορφή της λογικής της θυσίας έχει κάτι το παράδοξο. Άλλά αυτό το παράδοξο βρίσκεται στον πυρήνα πολλών φιλοσοφικών ή θεωρητικών συστημάτων, που θεωρούνται απόλυτως κοσμικά. Και για να μείνουμε στον Ρουσσώ, το Κοινωνικό συμβόλαιο συνοψίζεται στη φράση « όποιος παραχωρεί τον εαυτό του σέ όλους δεν τον παραχωρεί σέ κανέναν »¹, όπου το « όλοι », δηλαδή το πολιτικό σώμα, αποκτᾶ ύπόσταση κατά τη διάρκεια της και με την έν λόγω δωρεά. Παραφράζοντας τους Ύμπέρ και Μώς, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήδη από τη φυσική κατάσταση τὰ άτομα σχηματίζουν (πάντοτε) ένα σώμα για να μπορέσουν να αφιερωθούν σέ αυτό. Εάν ή αναλογία δεν πείθει, ἄς αντιστρέψουμε τη διατύπωση του Ρουσσώ όπως τὸ ἔπραξε ο Benjamin Constant για να μιλήσει για την παραγωγή τρομοκρατίας από τις ἀπαρχές της κυριαρχίας του λαού : δηλαδή « να προσφερθεῖ στις μάζες τὸ ὀλοκαύτωμα του μεμονωμένου ατόμου ».²

Τὸ παράδοξο ἐξαφανίζεται όταν παρατηρούμε με

1. Βιβλίο πρώτο, κεφ. 6, « Περὶ της κοινωνικής συνθήκης ».

2. *Principes de politique applicables à tous les gouvernements*, στο *Œuvres manuscrites de 1810*.

τὸν Ρενέ Ζιράρ ὅτι τὸ ἱερό εἶναι ἡ ἐξωτερικεύση τῆς βίας τῶν ἀνθρώπων στὴ σχέση μετὰ τὸν ἑαυτό της.¹ Ἀρκεῖ νὰ ἀντικαταστήσει κανεὶς τὴ βία μετὰ τὴ θεότητα στὶς διατυπώσεις τῶν Ὑμπερ καὶ Μῶς γιὰ νὰ ἀποδομήσει ὅλα ὅσα παρουσιάζονταν στὶς περιγραφές τους ὡς πράγματα ποὺ εἶχαν ἓνα μυστικιστικὸ φωτιστὴ. Ἡ βία ποὺ γίνεται ἱερόν πράγμα, τρέφεται ἀπὸ « δωρεές » ποὺ τῆς προσφέρει ἡ συνήθης βία. Ἡ βία εἶναι ἰκανὴ νὰ αὐτοεξωτερικεύεται σὲ συμβολικὰ καὶ θεσμικὰ μορφὰς – ἱεροτελεστίες, μύθους, συστήματα ἀπαγορεύσεων καὶ ὑποχρεώσεων, ποὺ ἐνῶ περιέχουν βία, μετὰ τὶς δύο σημασίες τῆς λέξης, μποροῦν καὶ νὰ τὴ ρυθμίζουν: ἐνῶ ἔχουν δημιουργηθεῖ ἀπὸ αὐτήν, μποροῦν καὶ τῆς θέτουν φραγμούς. Ἡ ἀρνητικὴ ὑπέρβαση τοῦ Ἄντερς ἀνταποκρίνεται πολὺ καλὰ σὲ αὐτὸ τὸ σχῆμα.

Τὸ θέμα τῆς αὐτοεξωτερικεύσεως βρίσκεται στὴν καρδιὰ μιᾶς ἀπὸ τὶς ἰσχυρότερες κοινωνικὰς φιλοσοφίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Σύμφωνα μετὰ τὸν Friedrich Hayek, κληρονόμο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Διαφωτισμοῦ τῆς Σκωτίας, τὸ κοινωνικὸ προκύπτει ἀπὸ τὶς πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ ὄχι ἀπὸ τοὺς σχεδιασμούς τους. Ἡ κοινωνικὴ τάξις (ordre) βρίσκεται σὲ κατάσταση ὅχι ὑπέρβασης, ὅπως τὸ ἠθέλεε ὁ Durkheim, ἀλλὰ αὐτοὑπέρβασης, σὲ σχέση μετὰ τὴν ἀτομικὴ δράση: παρουσιάζεται ὡς ἕξω ἀπὸ αὐτὴν ἐνῶ προέρχεται ἀπὸ τὴ συνεργία τους. Ὁ Χάγιεκ ἐξέφραζε πάντοτε τὴ λύπη του γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι διαθέτομε μό-

1. *La violence et le sacré*, ὁ.π.

νον δύο κατηγορίες γιὰ νὰ περιγράψουμε μιὰ τάξη: τὴ φυσικὴ καὶ τὴν τεχνητὴ. Ἀλλὰ ἡ κοινωνικὴ τάξις, ὅπως τὴ συλλαμβάνει ὁ Χάγιεκ, δὲν εἶναι οὔτε φυσικὴ, κατὰ τὸν τρόπο τῶν ἀντιδραστικῶν, οὔτε τεχνητὴ, κατὰ τὸν τρόπο ἐκείνων ποὺ ὁ Χάγιεκ ὀνόμαζε κοινωστρουκτιβιστὲς – θὰ μπορούσε νὰ τοὺς εἶχε ὀνομάσει « κοινωνικοὺς μηχανικοὺς » –, μετὰξὺ τῶν ὁποίων κατέτασσε τὸν Ντεκάρτ καὶ τὸν Ρουσσώ. Δὲν μπόρεσε νὰ βρεῖ ἄλλη ὀνομασία παρὰ « τάξεις τρίτου τύπου ».

Ἡ βία ποὺ καθίσταται ἱερὴ, μετὰ τὴν ἔννοια τοῦ Ζιράρ, ἀντιπροσωπεύει βεβαίως μιὰ τάξη τρίτου τύπου. Ἐὰν ἔχει δίκιο, ἀποτελεῖ τὴν ἴδια τὴ μήτρα ὅλων τῶν τάξεων αὐτοῦ τοῦ τύπου. Οἱ Ὑμπερ καὶ Μῶς σημειώνουν μετὰξὺ ἄλλων ὅτι « ὁ θάνατος τοῦ θεοῦ ἀποτελεῖ συχνὰ αὐτοκτονία ». Ἐὰν ἡ ἀνθρωπότητα καταφέρει νὰ ἀφανιστεῖ, ὅπως φαίνεται νὰ βαδίζει σὲ αὐτὸν τὸν δρόμο, θὰ πρέπει νὰ ποῦμε, ἔστω κι ἂν δὲν θὰ ἄρесе στὸν Γκύντερ Ἄντερς, ὅτι αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε μιὰ πράξη ἐξόχως θυσιαστικὴ καὶ θρησκευτικὴ. Μάλιστα, θὰ ἦταν τὸ ὑψιστὸ σημεῖο ὅλης τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἔχουμε τρεῖς κατηγορίες θυμάτων: τὰ θύματα τῶν φυσικῶν καταστροφῶν, τὰ θύματα τῶν σφαγῶν καὶ τὰ θύματα τῶν θυσιῶν, στὶς ὁποῖες ἀντιστοιχοῦν τρεῖς τάξεις – ἡ τάξη τῆς φύσης, ἡ τάξη τῆς βίας καὶ ἡ τάξη τοῦ ἱεροῦ· μόλις περιγράψαμε τὴ στενὴ ἀλληλεγγύη ποὺ δένει τὶς δύο τελευταῖες. Παρατηρήσαμε καθ' ὅλη τὴ διάρκεια αὐτοῦ τοῦ πονήματος τὴν πολὺ ἔντονη ροπὴ ποὺ ἀποτελεῖ κοινὴ μοίρα τῶν θυμάτων καὶ τῶν δημίων, νὰ ἀναζητοῦν τὸ ἠθικὸ κακὸ στὴ

φύση όταν ο άκραϊος χαρακτήρας του φαίνεται να τὸ κάνει να ξεφεύγει ἀπὸ τὴν τάξη στὴν ὁποία καταρχὰς ἀνήκει, στὴν τάξη τῆς βίας. Μποροῦμε τώρα νὰ συμπεράνουμε τὸ ἐξῆς: ἐὰν τὸ θέμα τοῦ τσουνάμι χρησιμεύει ὡς κοινὴ ἀναφορὰ στὶς μεγάλες ἠθικὲς καταστροφὲς τῆς ἐποχῆς μας, εἶναι ἐπειδὴ ἀρνούμαστε νὰ ἐξετάσουμε τὴν ἐξόχως θρησκευτικὴ πλευρὰ του.

Ἡ ἱεροποίηση τοῦ μέλλοντος

Η ΠΕΦΩΤΙΣΜΕΝΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΟΛΟΓΙΑ εἶναι δόλος, ποὺ στόχο ἔχει νὰ χωρίσει τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴν ἴδια της τῆ βία καὶ νὰ τὴ μετατρέψει σὲ μοίρα ἢ ὁποία χωρὶς καμία πρόθεση εἶναι ἱκανὴ νὰ μᾶς ἀφανίσει. Ὁ δόλος συνίσταται στὸ ὅτι δροῦμε ὡσὰν νὰ ἤμασταν τὸ θύμα της, γνωρίζοντας συγχρόνως ὅτι εἴμαστε οἱ μοναδικοὶ ὑπαίτιοι αὐτοῦ ποὺ μᾶς συμβαίνει. Αὐτὸ τὸ διπλὸ παιχνίδι, αὐτὸ τὸ στρατηγῆμα, εἶναι ἴσως ἡ προϋπόθεση τῆς σωτηρίας μας.

Ἀποδέχομαι πλήρως τὴ διαπίστωση τοῦ Γκύντερ Ἄντερς: εἰσήλθαμε σὲ μιὰ περίοδο μὲ ὀρίζοντα τὴν αὐτοκαταστροφὴ τῆς ἀνθρωπότητας, χωρὶς δυνατότητα ἐπιστροφῆς. Λίγο ἐνδιαφέρουν τὰ μέσα της: μποροῦμε νὰ ἔχουμε ἐμπιστοσύνη στὴν ἀγχίνουα καὶ στὴν τρέλα τῶν ἀνθρώπων γιὰ νὰ ὀδηγήσουν αὐτὴν τὴν τραγικὴ κωμωδία μέχρι τέλους. Οἱ « διαχειριστὲς κινδύνων » καὶ ἄλλοι οἰκονομολόγοι τῆς ἀσφάλειας, τρομάζουν στὴν ἰδέα πὼς μποροῦμε νὰ ἀναμείξουμε σὲ ἓνα εἶδος καταστροφολογικοῦ κοκτέηλ τὴ ρύπανση τοῦ περιβάλλοντος, τὴν ἐπιδείνωση τοῦ κλίματος, τὴν ἐξάντληση τῶν ὀρυκτῶν πόρων, τοὺς κινδύνους ποὺ συνδέονται μὲ τὶς τεχνολογίες αἰχμῆς, τὶς ἀξανάμενες ἀνισότητες, τὴν τριτοκοσμικοποίηση

του πλανήτη, την τρομοκρατία, τον πόλεμο, τα όπλα μαζικής καταστροφής και άλλα πολλά. Κατά την άποψή τους, κάθε πρόβλημα πρέπει να το απομονώσουμε, να το εξετάσουμε σε βάθος, να το αναλύσουμε αυτό καθεαυτό, και να ζυγίσουμε τα υπέρ και τα κατά. Έχουν τα μάτια τους τόσο στραμμένα στα μικροσκοπία τους, πού δεν αισθάνονται ότι το έδαφος φεύγει κάτω από τα πόδια τους. Πρέπει να το βροντοφωνάξουμε ότι ο «όρθολογισμός» των ειδικών και των εμπειρογνομόνων, πού η σοβαρότητά τους υπολογίζεται ανάλογα με το πάχος των παρωπίδων τους, δεν διαφέρει από την απουσία σκέψης ή τον κοντόθωρο χαρακτήρα τους για τον οποίο μιλά ή Άρεντ σε σχέση με τον Άιχμαν. Ο πρώτος «κίνδυνος», όλοι τους το όμολογούν, για ένα έθνος ή έναν λαό είναι να μην παίρνει μέρος στον «άγώνα δρόμου» πού είναι ο παγκόσμιος ανταγωνισμός, ως εάν η ανθρώπινη ιστορία να μπορεί να περιοριστεί από εδώ και στο εξής σε μια μεγάλη νίκη της Φόρμουλα Ι. Λίγο ενδιαφέρει εάν στο τέλος πρέπει να κάνουμε το μεγάλο άλμα προς την άβυσσο, το θέμα είναι ποιός θα γκρεμιστεί πρώτος. Η νέα κατηγορική προσταγή είναι η «αποδοτικότητα», μάς διαβεβαιώνει ένας σημαντικός παράγοντας του καπιταλισμού χωρίς σύνορα: «Σε αυτόν τον κόσμο όπου καταργούνται τα σύνορα, αναδύεται μια προσταγή με όλο και μεγαλύτερη ισχύ, ίδια σε όλον τον πλανήτη: η αποδοτικότητα. Είναι μια οικουμενική γλώσσα. Ποιότητα, κόστος, προθεσμίες: μιλιέται με τον ίδιο τρόπο στην Ιαπωνία, στην Ευρώπη ή στις Ένωμένες Πολιτείες. Η αποδοτικότη-

τα είναι καθήκον». ¹ Αυτός ο πιθηκισμός του λόγου της ήθικης φιλοσοφίας προκαλεί ναυτία. Ούτε για μια στιγμή δεν αναρωτιέται αυτός ο μεγάλος κατασκευαστής αυτοκινήτων, ο όποιος, έστω, θέλει ένα μεγαλύτερο μερίδιο στην κινεζική και την ινδική αγορά από τους ανταγωνιστές του, για το εξής: Τί θα συμβεί όταν κάθε κινεζική ή ινδική οικογένεια θα οδηγήσει το αυτοκίνητό της στους ασιατικούς αυτοκινητοδρόμους; Το παγκόσμιο κλιματικό σύστημα δεν θα άντεξει. Είμαστε απολύτως βέβαιοι γι' αυτό. Η ευθύνη αυτού του καπετάνιου της βιομηχανίας είναι τεράστια, αλλά είναι ανίκανος να δει λίγο πέρα από τη μύτη του. Τελικά ο Άντερς έχει δίκαιο: η Χιροσίμα βρίσκεται παντού. Η Άρεντ έχει δίκαιο: το Άουσβιτς βρίσκεται παντού. Όσον αφορά εκείνους πού μιλούν για την «αειφόρο ανάπτυξη», δεν ξέρουν τί λένε. Αυτή η έκφραση είναι οξύμωρη. Όταν λέμε «ανάπτυξη» εννοούμε ότι ένα όρισμένο μέγεθος αναπτύσσεται περίπου με μεταβλητό (άγνωστο) εκθέτη και όταν λέμε «αειφόρο» δεν καθορίζουμε τα χρονικά όρια αυτής της ανάπτυξης. Σε έναν πεπερασμένο κόσμο, αυτό είναι απολύτως αδύνατο.

Ο αλόγιστος άγώνας δρόμου προς την άβυσσο έχει τυπικά την μορφή της αυτουπέρβασης. Όλοι συμβάλλουμε στη διατήρησή της, αλλά στην κρίση του καθενός μας παρουσιάζεται ως κάτι έξω από εμάς, ως μια προσταγή από την οποία ουδείς μπορεί να

1. Carlos Ghosn, «Dépassons nos frontières!», *Le Monde*, 24 Μαρτίου 2005.

έξαιρεθεῖ. Τὸ πεπρωμένο μας εἶναι γραμμένο, ὥστόσο ἐμεῖς τὸ καθορίζουμε.

Οἱ ἐκφράσεις «ἐλέγχω τὸ πεπρωμένο μου», «φτιάχνω τὸ πεπρωμένο μου», «ἐπιλέγω τὸ πεπρωμένο μου» περιέπεσαν στὴ χυδαία κοινοτοπία τοῦ διαφημιστικοῦ λόγου τῆς ἐποχῆς μας. Δὲν ὑπολογίζουμε τὸ μεταφυσικὸ σκάνδαλο τὸ ὁποῖο εἶναι συνδεδεμένο μὲ αὐτὲς τὶς ἐκφράσεις. Γιατί, πῶς θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ προσδιορίσουμε ἐμεῖς τῆ στιγμῆ πού μᾶς προσδιορίζει αὐτό; Πῶς θὰ μπορούσαν νὰ ἐπιδράσουν οἱ ἄνθρωποι σὲ μιὰ δύναμη πού εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη βούληση;

Ὅμως αὐτὲς οἱ ἐκφράσεις εἶναι ἐκεῖνες πού ἀρμόζουν καλύτερα στὴν κατάστασή μας. Ὅπως καὶ οἱ μεγάλες ἠθικὲς καταστροφὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἡ μεγάλη καταστροφὴ πού φράζει τὸν ὀρίζοντά μας θὰ εἶναι μᾶλλον ἀποτέλεσμα τῆς ἀπερισκεψίας (*thoughtlessness*) παρὰ τῆς κακίας τῶν ἀνθρώπων ἢ ἀκόμα καὶ τῆς βλακειᾶς τους. Ἐὰν παρουσιάζεται ὡς ἀναπόδραστο πεπρωμένο, δὲν εἶναι ἐπειδὴ εἶναι μοιραῖο: εἶναι ἐπειδὴ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀποφάσεις κάθε εἴδους, τὶς ὁποῖες χαρακτηρίζει ἡ μυωπία καὶ ὄχι ἡ κακία ἢ ὁ ἐγωισμὸς, συγκλίνουν σὲ ἓνα ὄλον πού τὶς ὑπερβαίνει, σύμφωνα μὲ ἓναν μηχανισμό αὐτοεξωτερίκευσης ἢ αὐτοὑπέρβασης. Τὸ κακὸ δὲν εἶναι οὔτε ἠθικὸ οὔτε φυσικὸ – αὐτὸ τὸ κακὸ τρίτου τύπου θὰ τὸ ὀνομάσω συστημικὸ κακὸ. Ἡ μορφὴ του εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴ μορφὴ τοῦ ἱεροῦ.

Ἡ πεφωτισμένη καταστροφολογία ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀναγνώριση τοῦ συστημικοῦ χαρακτήρα τοῦ κακοῦ

εἶναι μιὰ εὐκαιρία πού πρέπει νὰ τὴν ἀδράξουμε. Γιατί εἶναι καὶ ἡ μορφὴ τῆς σωτηρίας, ἐὰν ποτὲ ὑπάρξει κάποια. Ὅπως ὁ Νῶε τοῦ Γκύντερ Ἄντερς, ἡ ἀνθρωπότητα πρέπει νὰ βρεῖ τὰ μέσα νὰ «στρέψει πρὸς ὄφελός της τὴν περιέργεια, τὴν πονηριά καὶ τὴ δεισιδαιμονία τῶν κατοίκων» τοῦ πλανήτη, δηλαδὴ τοῦ ἑαυτοῦ της. Πρέπει νὰ τελειώσουμε μὲ τὸ τσουνάμι ὡς οἰκουμενικὸ μοντέλο τῆς καταστροφῆς.

Ὁ φοβερότερος ἐννοιολογικὸς ἀντίπαλος δὲν εἶναι, ὥστόσο, ἡ ἀναγωγὴ τοῦ κακοῦ στὴ φύση. Εἶναι ἡ «ρουσσωποίηση» τῆς σκέψης. Δὲν ξέρω ποιά ἐπιφανειακὰ ἀναγνώσματα τοῦ Ρουσσώ εἶναι ὑπεύθυνα γιὰ τὸ στερεότυπο πού τὸν καθιστᾶ πρωταθλητὴ τῆς νοσταλγίας γιὰ μιὰ παρελθούσα χρυσὴ ἐποχὴ, τὸν δὲ ρουσσωισμό παράδειγμα τῆς ὀπισθοδρομικῆς σκέψης. Ἀναμφίβολα, γιὰ τὸν Ρουσσώ ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ἀπὸ τὴ φύση του καλός», ἀλλὰ ἡ κατάσταση κατὰ τὴν ὁποία μπορούσε κάποιος νὰ παρατηρήσει κάτι τέτοιο δὲν ὑπῆρξε ποτέ: ὁ συγγραφέας τοῦ δεύτερου *Discours* εἶναι ὁ πρῶτος πού τὸ διαβεβαιώνει. Εἶναι ἓνα ὑπερβατικὸ αἶτημα πού ἐνέχει τὴν ἴδια θέση μὲ τὸν χωρὶς τριβὴ κόσμο τοῦ Γαλιλαίου: κατέχει θέση ἐξωστήρα τοῦ οἰκουμενικοῦ κακοῦ γιὰ τὴν κοινωνία πού σχηματίζεται φυσικά, δηλαδὴ αὐθόρμητα. Ὁ Ρουσσώ θεωρεῖται ὁ σοφὸς αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Εἶναι, σύμφωνα μὲ τὴν περίφημη φράση τοῦ Κάντ, ὁ «Νεύτωνας τοῦ ἠθικοῦ κόσμου». Ἀναζητώντας παντοῦ γιατρικὰ γιὰ τὰ δεινὰ τὰ ὁποῖα ἐντοπίζει καὶ περιγράφει μὲ μιὰ καλοσύνη πού μᾶς προκαλεῖ καμιὰ φορὰ ἓνα αἶσθημα ἀσφυξίας, ἀποτελεῖ τὸ πρότυπο τοῦ

«κοινωνικοῦ κονστρουκτιβισμού»). Στὸν Ρουσσώ, τὸ ξαναεἶπαμε, ἡ θεοδικία μεταλλάσσεται σὲ ἀνθρωποδικία καὶ τὸ κακό υποβαθμίζεται καὶ γίνεται ἀπλὸ πρόβλημα. Καὶ ἔτσι ἀποβάλλεται κάθε υπέρβαση, ἀκόμα καὶ αὐτὴ τῆς ἐνδεχομενικότητας, κάθε κάθετη διάσταση. Οἱ ἀντιδράσεις στὸ τσουνάμι τοῦ Δεκεμβρίου 2004 κατέδειξαν αὐτὸν τὸν τύπο ρουσσωισμού πὸ ἐγκυμονοῦσαν.

“Οποῖος πιστεύει ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα θὰ μπορέσει νὰ βρεῖ στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τεχνικὴ τὴ λύση γιὰ τὰ προβλήματά της, πὸ τὰ προκάλεσαν ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ ἐπιστήμη, ὅπως τὸ ἔκανε πάντοτε κατὰ τὸ παρελθόν, αὐτὸς δὲν πιστεύει στὴν πραγματικότητα ἐνὸς μέλλοντος. Τὸ μέλλον, μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια, τὸ φτιάχνουμε: εἶναι, ἐπομένως, τόσο ἀπροσδιόριστο ὅσο ἀπροσδιόριστη εἶναι καὶ ἡ αὐτοεξουσιότητά μας. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἐπιστήμη τοῦ μέλλοντος, γιατί τὸ μέλλον μας τὸ ἐπινοοῦμε ἐμεῖς. “Ὅπως ἡ θεοδικία, ἡ ἀνθρωποδικία φαντάζεται τὸ μέλλον σὰν δενδροφυΐα, σὰν ἕναν κατάλογο «δυνατῶν μελλόντων», καὶ τὸ πραγματωμένο μέλλον θὰ εἶναι ἐκεῖνο πὸ θὰ τὸ ἔχουμε ἐπιλέξει ἐμεῖς.

Ἡ πεφωτισμένη καταστροφολογία θεωρεῖ αὐτὴν τὴ ματαιώση τοῦ μέλλοντος ὡς τὸ μέγιστο μεταφυσικὸ ἐμπόδιο. Γιατί, ἐὰν τὸ μέλλον δὲν εἶναι πραγματικό, τότε δὲν εἶναι πραγματικὴ οὔτε ἡ μελλοντικὴ καταστροφή. Πιστεύοντας ὅτι μποροῦμε νὰ τὴν ἀποφύγουμε, δὲν πιστεύουμε ὅτι μᾶς ἀπειλεῖ. Αὐτὸν τὸν κύκλο προσπαθεῖ νὰ σπάσει ἡ μέθοδος τῆς πεφωτισμένης καταστροφολογίας.

Ἐνώπιον τῆς πιὸ τρομακτικῆς προοπτικῆς πὸ διαγράφουν οἱ ἐμπειρογνώμονές μας, τί παρατηροῦμε; τὴ μεγαλύτερη ἀπάθεια, τὴν πιὸ ἀδιατάραχτη ἀδιαφορία. Ἀρχίζοντας ἀναφέρθηκα στὴ ναυτία πὸ μού προκαλοῦσε τὸ θέαμα τῆς πλειοδοτικῆς φιλανθρωπίας πὸ ἀκολούθησε μετὰ τὸ ἀσιατικὸ τσουνάμι. Αὐτὴ τὴν ἐνστικτώδη ἀντίδραση μποροῦμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε μὲ φιλοσοφικούς ὄρους: εἶναι ἡ πολιτικὴ ἀδυναμία τῆς καλοσύνης. Κανεὶς δὲν μπόρεσε νὰ τὸ ἐκφράσει καλύτερα ἀπὸ τὴ Χάνα Ἄρεντ:

Βεβαίως ἡ καλοσύνη ἔχει τὴν τάση νὰ κρύβεται: δὲν θέλει οὔτε νὰ τὴ βλέπουν οὔτε νὰ τὴν ἀκοῦνε. [...] Διότι εἶναι φανερό πὸς ἀπὸ τὴ στιγμή πὸ μιά καλὴ πράξη γίνεται γνωστὴ καὶ δημόσια, παύει νὰ ἀνήκει εἰδικὰ στὸ καλό, νὰ ἔχει γίνει μόνο γιὰ χάρη τοῦ καλοῦ. “Ὅταν ἡ καλοσύνη ἐμφανίζεται δημοσίᾳ, δὲν εἶναι πλέον καλοσύνη, ἀν καὶ μπορεῖ νὰ παραμένει χρήσιμη ὡς ὀργανωμένη φιλανθρωπία ἢ ὡς πράξη ἀλληλεγγύης. Ἐπομένως: «προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς». Ἡ καλοσύνη μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μόνον ὅταν δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ, οὔτε ἀπὸ τὸν ἴδιο πὸς τὴν ἀσχεῖ. “Οποῖος γίνεται ἀντιληπτὸς νὰ κάνει μιά ἀγαθοεργία παύει νὰ εἶναι πλέον καλός, ἀλλὰ στὴν καλύτερη περίπτωση εἶναι ἕνα χρήσιμο μέλος τῆς κοινωνίας [...] «Μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἢ δεξιὰ σου».¹

1. Hannah Arendt, *Ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση*, ὁ.π., σ. 86.

Ἐποδεδόχμενη τῆ χρησιμότητα τῆς καλοσύνης, ἡ Ἄρεντ μού φαίνεται πολὺ αἰσιόδοξη. Ἄνάμεσα στὸ θεαματικὸ τσουνάμι καὶ τὸ «σιωπηλὸ τσουνάμι»¹ τῶν τριῶν χιλιάδων παιδιῶν ποὺ πεθαίνουν κάθε χρόνο ἀπὸ μαλάρια στὸν Τρίτο Κόσμο, ἡ συμπάθειά μας ἀπευθύνεται ἐντυπωσιακά, μαζικά, τυφλά, στὸ πρῶτο.

Ἄλλὰ τί νὰ ποῦμε λοιπὸν γιὰ τὴ μελλοντικὴ καταστροφή; Πῶς θὰ μπορέσουμε νὰ ἀκούσουμε τὴν κραυγὴ ἀπελπισίας τῶν *Ungeborenen*, τῶν παιδιῶν ποὺ δὲν ἔχουν γεννηθεῖ ἀκόμα;² Ἡ συμπάθεια δὲν εἶναι καὶ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν πιὸ ἐναργὴς ἀπ' ὅ,τι σὲ ἄλλες περιπτώσεις καὶ ἐπιπλέον εἶναι καὶ ἀδύνατη. Ὁμως, χωρὶς αἰσθήματα, χωρὶς συγκίνηση, πῶς νὰ ἀξιολογήσουμε μιὰ πραγματικότητα καὶ νὰ τὴν ἐντάξουμε στὶς μελλοντικὲς καταστροφές; Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπορία ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκίνησα ἔπειτα ἀπὸ αὐτὸ ποὺ διάβασα στὸν Χάνς Γιόνας, ὁ ὁποῖος γράφει :

Ἡ ἀναπαράστασις τῆς μοίρας τῶν μελλοντικῶν ἀνθρώπων, καὶ *a fortiori* τῆς μοίρας τοῦ πλανῆτη, ποὺ δὲν ἀφορᾷ οὔτε ἐμένα οὔτε ὅποιονδήποτε συνδέεται μαζί μου μὲ ἰσχυροὺς δεσμοὺς ἀγάπης καὶ μοιράζεται μαζί μου τὴ ζωὴ, δὲν ἔχει ἀφ' ἑαυτῆς ἐπίδραση στὴν ψυχὴ μας: κι ὅμως, «πρέπει» νὰ

1. Σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενα τοῦ Jeffrey Sachs.

2. Ὁ ποιητὴς ξέρει πῶς νὰ ἀπαντήσῃ σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα: βλ. τὸ λιμπρέτο ποὺ ἔγραψε ὁ Hugo von Hofmannsthal γιὰ τὴν ὄπερα τοῦ Richard Strauss *Die Frau ohne Schatten* (*Ἡ γυναῖκα δίχως σκιά*) (1919).

ἔχει, δηλαδὴ πρέπει νὰ τῆς δώσουμε ἐμεῖς τὸ δικαίωμα νὰ ἔχει.¹

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ «συγκινησιακὴ πλευρὰ τοῦ μελλοντικοῦ ὁράματος ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ ἠθικὴ», διευκρινίζει ὁ Γιόνας: «Ἡ γνώση τῶν γεγονότων τῆς μελλοντολογίας [πρέπει] νὰ ξυπνήσῃ μέσα μας τὸ ἀνάλογο αἶσθημα ὥστε νὰ μᾶς ὠθήσῃ νὰ δράσουμε ὑπεύθυνα».²

Ἡ πεφωτισμένη καταστροφολογία δὲν εἶναι συνταγὴ, δὲν εἶναι φορέας καμιάς ἐλπίδας. Συνίσταται, ἐπαναλαμβάνω, στὸ νὰ χρησιμοποιεῖ τὸν δόλο καὶ νὰ μελετᾷ σὲ βάθος τὴ συστημικὴ δομὴ τοῦ κακοῦ ποὺ μᾶς ἀπειλεῖ. Ἡ ἐμπειρία τῆς αὐτοῦπέρβασης, ἀκόμα κι ἂν γίνεται μέσω τῆς ἐμπειρίας τοῦ κακοῦ, μᾶς παρέχει, ἐλλείψει ὑπέρβασης, τὴν κάθετη διάστασις χωρὶς τὴν ὁποία τίποτε δὲν εἶναι ἐφικτό. Τὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο μας πρέπει νὰ εἶναι τὸ μέλλον, αὐτὸ τὸ μέλλον ποὺ θέλουμε νὰ διατηρήσουμε τὴν ὑπαρξὴ του. Τὸ μέλλον, σίγουρα τὸ δημιουργοῦμε ἐμεῖς –αὐτὴ ἡ μέθοδος δὲν εἶναι μοιρολατρία– ἀλλὰ τὸ κάνουμε ἀκόμα κι ἂν εἶναι ἐγγεγραμμένο ὡς μοῖρα. Δὲν ἐπιλέγουμε ἀνάμεσα σὲ κάποιες δυνατότητες. Ἀποφασίζουμε γιὰ τὴ μοῖρα μας – αὐτὴ ἡ ἔκφρασις, ποὺ ἔχασε τὸ ἄρωμα τοῦ μεταφυσικοῦ σκανδάλου, πρέπει νὰ ἀποκατασταθεῖ με ὅλη τὴν πραγματικὴ τῆς σημασία. Τὸ μέλλον εἶναι ὁ ἔξωτερικός μας κόσμος, ὁ μοχλός

1. *Le principe responsabilité*, ὁ.π., σ. 68.

2. *Pour une éthique du future*, Payot & Rivages, 1998, σ. 101. Ὑπογραμμίζει ὁ συγγραφέας.

πού θα μᾶς ἐπιτρέψει νὰ ὑψωθοῦμε πάνω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας καὶ νὰ ἀνακαλύψουμε μιὰ ὀπτική γωνία ὑπὸ τὴν ὁποία θὰ μπορούμε νὰ ἀτενίζουμε τὴν ἱστορία τοῦ εἴδους μας, καὶ ἴσως νὰ τῆς δώσουμε νόημα. Τὸ μέλλον μας εἶναι ἱερό: μπορεῖ νὰ εἶναι καλὸ ἢ κακό, χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ τὸ προβλέψουμε, ὅμως θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε γι' αὐτὸ τὴν ἴδια μέριμνα, τὴν ἴδια ἀφοσίωση πού εἶχε ὁ πρωτόγονος γιὰ τὶς θεότητες του.

Ἡ πεφωτισμένη καταστροφολογία δὲν εἶναι πρόγραμμα, δὲν ἔχει πρόθεση νὰ κάνει, κατὰ τὸν τρόπο τοῦ Ζὰν-Ζάκ, αὐτὸ πού ὀνομάζουμε σήμερα ἕνα “*institutional design*” – γιὰ τὸ σχέδιο δὲν περιορίζεται στὶς καρέκλες καὶ στὰ γραφεῖα, ἐφεξῆς ἀφορᾷ καὶ τοὺς θεσμούς, καὶ μάλιστα καὶ τὰ ἔθνη, ἀφοῦ τὰ κατέστρεψε μὲ βόμβες. Κάθε σχέδιο αὐτοῦ τοῦ εἴδους θὰ ἦταν καταδικασμένο νὰ σαρωθεῖ ἀπὸ τὰ τσουνάμι τῆς ἐνδεχομενικότητας τοῦ Βολταίρου. Σὲ αὐτὸν πού ἀκολουθεῖ μιὰ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία καὶ προετοιμάζεται γιὰ μιὰ ἰδιαίτερος παρακινδυνευμένη πνευματικὴ περιπέτεια γιὰ νὰ προσπαθήσει νὰ δώσει νόημα καὶ συνοχὴ στὴν ὕπαρξή του, τὸν συμβουλεύουμε νὰ μὴν παίρνει βιαστικὲς ἀποφάσεις πού θὰ δεσμεύουν τὴ μελλοντικὴ του ζωὴ. Θὰ ἦταν καλὸ, πρὶν ἐπιχειρήσει ὀτιδήποτε ἢ ἀνθρωπότητα, ὅταν μέσα στὸν πανικό της θὰ ἀνακαλύψει τὴν ἔκταση τῆς καταστροφῆς, νὰ βρεῖ τὸν τρόπο νὰ κάνει ἕνα διάλειμμα καὶ νὰ ἀτενίσει τὸ θαῦμα πού βιώνει αὐτὴν τὴ στιγμή: ἀποκτᾷ αὐτοσυνείδηση τῆς στιγμῆς πού κινδυνεύει ἢ ἐπιβίωσής της. Αὐτὸ πού εἶναι ἤδη ἕνα σχεδὸν ἀδύνατο καθῆκον γιὰ τὸ μεμονωμένο ἄτομο, εἶναι δυνατὸν νὰ

ἐπιτευχθεῖ ἀπὸ μιὰ συλλογικότητα πολλῶν δισεκατομμυρίων ἀτόμων; Μόνον ἕνα θαῦμα θὰ μπορούσε νὰ τὸ ἐπιτρέψει, ὑπὸ τὸν ὄρο βέβαια ὅτι δὲν θὰ τὸ ἐλπίζουμε πιά. –